

BÖLÜM 26

I-MARDİN'DE SAFEVÎ DÖNEMİ (M.S. 1508-1514)

1-Safevî Hâkimiyetinin Başlangıcı

Mardin'deki Safevî dönemi, Akkoyunlu Devleti'nin zayıflaması ve Şah İsmail'in yükselişiyle doğrudan ilişkilidir. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın torunu ve son Mardin yöneticisi **Kasım b. Cihangir (Kasım Padişah)**, Şah İsmail ile Nahçıvan yakınlarındaki Şarur mevkiinde girdiği savaşta mağlup olmuş ve Mardin'e çekilirken aynı hanedandan Elvend tarafından öldürülmüştür. Elvend'in 1504'te vefat etmesinin ardından Mardin, 1508 yılında Safevî hâkimiyetine girmiştir. Bu tarihte **Mehmet Han Ustacalı** Mardin yaylağına gelmiş, kardeşi Karahan'ı da Cizre bölgesine akınlar düzenlemek üzere göndermiştir. Bu yağma ve zulümler, bölgedeki yerel güçlerin Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'in saflarına geçmesine zemin hazırlamıştır.

2-Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Karakteri

Safevî Devleti, 1501 yılında Şah İsmail tarafından kurulmuş, 1736 yılına kadar varlığını sürdürmüş ve Azerbaycan, İran, Ermenistan, Irak, Afganistan, Türkmenistan ile Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hüküm sürmüş **Şii inancına mensup bir Türk devletidir**.

Safevî Devleti'nin kökeni, 14. yüzyılın başlarında kurulan ve 16. yüzyılda önemli bir siyasi aktöre dönüşen **Safeviyye Tarikatı**'na dayanır. Esasen bir Sufi tarikatı olmasına rağmen, zamanla Bâtîni hareketlerin etkisiyle Şii inancını benimsemiş ve Şii tarikatları arasında önemli bir yer edinmiştir. Safevî Devleti'nin kurucusu **Şah İsmail**, bu tarikatın şeyh ailesine mensup bir saltanat varisiydi. Babası Şeyh Haydar'ın öldürülmesinin ardından tarikatın başına geçmiştir.

Safeviyye Tarikatı, itikadi bir yapı olmasının yanı sıra, bölgesel hâkimiyet kurma amacıyla siyasi roller üstlenmiş, savaflara girişmiş ve fetihler gerçekleştirmiştir.

Şah İsmail de bu siyasi ortamda aktif rol oynayarak yükselmiş, kendisine bağlı tarikat mensubu halklardan oluşan ordusuyla İran ve çevresinde söz sahibi bir güç haline gelmiştir.

3-Şah İsmail Dönemi ve Türkmen Politikası (1501-1524)

Şah İsmail, henüz 14 yaşındayken elde ettiği siyasi güçle bölgedeki **Türkmen toplumlarının itibarını kazanmaya başlamıştır**. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Büyük Selçuklu sonrası Anadolu’ya göç eden göçebe Türkmenlerle sorunlar yaşamaktaydı. Sünni inancına sıkı sıkıya bağlı olan Osmanlı, Bâtini hareketlerden etkilenen ve Tengricilik inancının etkisinden tam olarak kurtulamamış olan bu Türkmenler üzerinde baskı kurmuş, hatta onları “yasa dışı” ilan ederek önemli bir toplumsal sorunun temelini atmıştır. Osmanlı’ya küskün olan bu göçebe Türkmenler, Şah İsmail’in himayeci tavrı nedeniyle onun etrafında toplanmışlardır.

Hem Safeviye tarikatına mensup aşiretlerden hem de göçebe Türkmenlerden aldığı destekle güçlenen Şah İsmail, 1501 yılında Akkoyunlular’ın himayesindeki **Tebriz’i ele geçirerek Safevî Devleti’nin temellerini atmıştır**. Şah İsmail, aslında Akkoyunlu Uzun Hasan’ın anne tarafından torunudur; annesi, Uzun Hasan’ın kızıdır. Tebriz’i de dayısının oğlu Elvend Mirza’dan almıştır. Tebriz’i almasından yedi yıl sonra ise Akkoyunlu Devleti’ni tamamen ortadan kaldırmıştır.

Şah İsmail’in Türkmenleri himayesi altına alması, bölgedeki siyasi dengeleri önemli ölçüde etkilemiştir. Hâkimiyeti altındaki İran, Azerbaycan ve Irak coğrafyalarında Türklerin yanı sıra Araplar ve Farslar da yaşamaktaydı. Buna rağmen devlet teşkilatlanmasındaki idari makamlara yalnızca Türkmenler atanmaktaydı. Böylece Osmanlı Devleti tarafından dışlanan ve onuru kırılan göçebe Türk toplumlarının Şah İsmail’e bağlılığı pekişmiştir.

Tebriz’i aldıktan sonra kendisini **Azerbaycan Şahı** ilan eden Şah İsmail, Sasani Devleti üzerinde hak iddia ederek İran içlerine doğru ilerlemiştir. On yıl süren yoğun seferler sonucunda;

1. 1503’te Hamedan,
2. 1504’te Şiraz ve Kirman,
3. 1507’de Necef ve Kerbela,

4. 1508’de Van,
5. 1509’da Bağdat,
6. 1510’da Horasan ve Herat şehirlerini hâkimiyeti altına alarak devletin sınırlarını kısa sürede genişletmiştir.

Ancak Şah İsmail’in İran’daki hâkimiyeti tam değildi. Horasan ve Herat’ı aldığı Özbek Şeybani Hanlığı, mağlubiyeti kabullenmemiş ve Maverâünnehir’e çekilerek Safevî Devleti ile onlarca yıl sürecek mücadelelere girişmiştir. Özbeklerle olan mücadeleler, Şah İsmail dönemi boyunca devam eden ve çözölemeyen bir sorun olarak kalmıştır.

Şah İsmail’in kurduğu ve Asya’nın en büyük devletlerinden biri haline gelen Safevî Devleti, Azerbaycan ve Doğu Anadolu hattına kadar genişleyen sınırlarıyla dönemin en büyük Türk devleti olan Osmanlı İmparatorluğu ile sınır komşusu olmuştur. Göçebe Türkmenlerin Bâtınlık hareketlerinden etkilenmesi nedeniyle Osmanlı tarafından dışlanması ve Şah İsmail’in bu Türk toplumlarını himaye etmesi, büyük bir sorunu beraberinde getirmiştir. Şah İsmail’in Osmanlı tarafından “ası” ilan edilen Türkmenleri himaye etmesi, Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasında düşmanlıklara yol açmıştır.

Anadolu’daki Türk birliğini sağlamaya çalışan Osmanlı Devleti, dışladığı Bâtını (Alevi, Şii) Türkmenlerin Şah İsmail’in tarafında yer alması nedeniyle ciddi iç sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı topraklarında yaşayan ancak Şah İsmail’e tabi olmayı arzu eden Türkmenler, Şah İsmail’in teşvikiyle isyan hazırlığına girişmişlerdir. Osmanlı tebaası olan bu Bâtını Türkmenler, Safevî saltanat ailesine mensup ve Şah İsmail ile akraba olan Hasan Baba’nın önderliğindeki Alevi tekkelerine ilgi göstermişlerdir. Safevî Devleti tebaası olan Alevi Türkmenlerle de yakın ilişkiler içerisinde bulunan bu tekkeler, Osmanlı tebaası olan dışlanmış Bâtını göçebe Türkmenlerin katılımlarıyla Anadolu’da önemli bir nüfuza sahip olmuştur.

Tarihe **Şahkulu İsyanı** olarak geçecek olayı hazırlayan bu süreçte, Osmanlı tebaası Bâtını Türkmenler, Şah İsmail’in desteğiyle örgütlenerek Osmanlı Devleti’ne karşı ayrılıkçı faaliyetler yürütmeye başlamışlardır. Hasan Baba’nın vefatından sonra yerine oğlu **Şahkulu Baba** geçmiş, babasından devraldığı Alevi tekkesinin nüfuzunu genişleterek diğer Alevi tekkelerini de kendisine tabi kılmıştır. Şah İsmail, Anadolu’daki Türkmenleri örgütlemek amacıyla

Şahkulu’nu Anadolu’daki halefi olarak ilan etmiştir. Şahkulu Baba da kendisine bağlı Alevi Türkmenleri örgütleyerek Osmanlı Devleti’ne isyan edip Şah İsmail’e biat etmeleri çağrısında bulunarak Şahkulu ayaklanmalarını başlatmıştır.

4-Şahkulu İsyanı (1511)

Şahkulu Baba, Anadolu’daki Alevi Türkmenlerinin dini ve sosyal liderliğini üstlendikten sonra Şah İsmail lehine faaliyetler yürütmüş, kendi tekkesine bağlı olanları ve diğer Alevi cemaatlerini Safevî Devleti’ne ve Şah İsmail’e biat etmeye davet etmiştir. Bu durum, Anadolu’daki Türk birliğini sağlamaya çalışan Osmanlı’nın devlet politikalarına zarar vermiştir.

Şahkulu, bu söylemlerini eyleme dökerek büyük bir isyan hazırlığına girişmiştir. Osmanlı saltanat makamında şehzadelerin hâkimiyet mücadelesine girişiyle oluşan zayıflıktan faydalanarak, kendisine bağlı tebaayı silahlandırıp büyük bir isyan başlatmıştır. Emri altına aldığı kuvvetlerle Manisa Sancağı’na giderek saltanat mücadelelerine karışan Şehzade Korkut’un hazinesine saldırmış ve ele geçirmiştir. Şahkulu, ilk isyanında başarılı olunca daha da güçlenmiş ve isyan hareketine katılan Alevi Türkmenlerin sayısı artmıştır.

Şahkulu, emrindeki asilerin sayısı artınca kendisini Şah İsmail’in halifesi ilan ederek çok daha büyük isyanlara ve katliamlara girişmiştir. Manisa’dan sonra Antalya’ya girmiş ve Antalya Kadısı’nı öldürmüştür. Ardından Kızılcakaya, Korkuteli, Elmalı, Burdur ve Keçiborlu beldelerine girmiş, bu bölgelerin kadılarını öldürerek yerel halk üzerinde katliamlar gerçekleştirmiştir. Giriştiği isyan hareketiyle Kütahya’ya kadar ulaşan Şahkulu, isyanın bastırılması için üzerine gönderilen Osmanlı kuvvetlerini de mağlup edince daha da pervasızlaşmıştır. Kütahya’yı kuşatarak Anadolu Beylerbeyi Karagöz Ahmet Paşa’yı öldürmüştür (22 Nisan 1511).

Şahkulu, Kütahya kuşatmasında başarılı olamasa da Kütahya’dan çekilip Bursa’ya doğru yola çıkmıştır. Osmanlı, isyanı bastırmak için Subaşı Hasan Ağa komutasında ikinci bir kuvvet daha sevk etmiştir. Şahkulu, bu kuvvetlere karşı da galip gelince isyanı bastırmak için doğrudan Vezir-i Azam Hadım Ali Paşa görevlendirilmiştir. Şahkulu, bu esnada Hadım Ali Paşa’dan önce ulaşan Karaman Beylerbeyi Haydar Paşa ile mücadeleye girişmiş ve üçüncü Osmanlı kuvvetlerine karşı da galip gelerek yoluna devam etmiştir. Şahkulu İsyanı ancak Vezir-i Azam Hadım Ali Paşa’nın müdahalesiyle durdurulabilmiştir. Hadım Ali Paşa, isyanı bastırmak için görevlendirilen Şehzade Ahmet’in güçleriyle birleşerek Şahkulu güçlerini Altıntaş mevkiinde dağlık bir alanda kuşatmıştır.

Ancak Şehzade Ahmet, isyanı bastırmak yerine kendisine verilen yeniçerilerden, girdiği saltanat mücadelesinde destek vermelerini ve kendisine biat etmelerini istemiştir. Emrindeki yeniçerilerin bu teklifi kabul etmemesi üzerine isyanı bastırma görevini reddederek kendi sancağına çekilmiştir. Şehzade Ahmet'in kuşatmada destek vermemesi üzerine Hadım Ali Paşa'nın kuşatmasından kaçmayı başaran Şahkulu ve isyancılar İran'a doğru kaçmaya başlamışlardır. Hadım Ali Paşa, kaçan Şahkulu isyancılarını takip ederek Sivas yakınlarındaki Çubukova mevkiinde yetişmiştir. İsyancılar burada Osmanlı kuvvetlerine güç yetiremeyip mağlup olmuşlardır. İsyanın başını çeken Şahkulu bu mücadelede öldürülünce de kargaşaya kapılıp dağılmışlardır. Ancak Hadım Ali Paşa da savaş meydanında aldığı ok darbesiyle öldürülünce Osmanlı kuvvetleri kaçan isyancıları takip edememiştir. Osmanlı kuvvetleri geri çekilince isyancılar da İran'a kaçmışlardır.

Şahkulu Baba'nın başını çektiği Bâtını (Alevi) isyancıları, Osmanlı Devleti'nin merkezi ve bölgesel idarelerine büyük zararlar verip halk üzerine uyguladığı zulümlerle büyük bir sorun oluşturmuş, nihayet isyan bastırılabilmiştir. Ancak bu isyan, Bâtını hareketin isyanlarının başlangıcı olmuştur. Devam eden yıllarda Şah İsmail ve Safevî yanlısı Alevi Türkmenler, Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetler yürütmeye devam etmişlerdir. Şahkulu İsyanı, Anadolu Alevilerini isyana teşvik etmiş olması nedeniyle bastırılmış olsa da çözülememiş bir sorun olarak uzun yıllar önemini korumuştur.

II-Safevî Devleti'nin Zayıflaması ve Farslaşma Süreci (1514-1524)

Şah İsmail, Çaldıran yenilgisinden sonra Tebriz'e çekilmiş, Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'e girmesi üzerine buradan kaçarak belirli bir yere yerleşmeden İran'ın içlerinde çeşitli şehirlerde konaklamıştır. Yavuz Sultan Selim, savaşı kazanmasına rağmen Tebriz'i almadan geri dönmüştür. Osmanlı tehdidinin Tebriz ve İran coğrafyasından çekilmesiyle birlikte Şah İsmail yeniden saltanat makamına geçmiş ancak Çaldıran hezimetini onun ruhsal çöküntüye girmesine sebep olmuştur. Aynı zamanda şair ve edebiyatçı olan Şah İsmail, Çaldıran mağlubiyetinden sonra devlet işlerine ehemmiyet vermeyerek şiir ve edebiyatla ilgilenmeye başlamıştır. Devletin idaresini ise vezirlerine, valilere ve emirlere bırakmıştır. Esasen Safeviyye Tarikatı'nın idaresinde olan Safevî Devleti, Şah İsmail'in pasif kalmasına rağmen yıkılmamıştır. Zira saltanat tarikatı olan Safeviyye ailesi ve tarikata mensup Şii Türkmenler ile Bâtınlık hareketine katılan göçmen Anadolu Türkmenlerinin desteğiyle ayakta durabilmiştir.

Safeviyye Tarikatı daha çok itikadi bir altyapıyla idare ediliyordu. Şah İsmail döneminde Anadolu Türkmenlerine verilen destekle devlet teşkilatlanmasında Türkmenlere öncelik verilmekteydi. Şah İsmail'in devlet yönetimindeki gücünün zayıflaması üzerine Bâtîni Türkmenlerin Safevî Devleti içerisindeki tartışmasız üstünlükleri gölgelenmeye başlamıştır. Bunun yanında dışlanan göçmen Türkmenler, Bâtînilikten Aleviliğe doğru kaymaya başlamış, Safevî tarikatının himayesinde olmalarının etkisiyle kendilerini tamamen Alevi olarak ifade eder hale gelmişlerdir. Oysa Safevî Devleti, Şah İsmail'in gücünü kaybetmesi üzerine Türkmenlere verdiği öncelikten vazgeçerek Fars ve Araplara da devlet teşkilatlanması içerisinde görevler vermeye başlamıştır.

Şah İsmail'in devlet idaresindeki etkisinin zayıflamasıyla birlikte, gücü elinde bulunduran Safeviyye Tarikatı'nın devlet idaresinde itikadi yönlerin ağır basması sonucunda vezirlik gibi şahlıktan sonraki en önemli mertebeye peş peşe Fars kökenli devlet adamlarının atanmaları Türkmenlerin tepkilerine yol açmıştır. Esasında Çaldıran Savaşı'ndan önce de vezirlik görevinde Fars devlet adamları bulunmaktaydı. Ancak bu durum Çaldıran Savaşı sonrasında daha da derinleşmiş ve devlet idaresinde Arap ve Fars kökenlilerin sayıları artmaya başlamıştır. Türkmenler, önceleri bu durumu kabullenmemiş ve büyük sorunlara yol açacak faaliyetlere girişmişlerdir. Tıpkı Osmanlı Devleti'ne tabi olan Alevi Türkmenlerin Şahkulu isyanıyla devlete meydan okuduğu gibi, bu kez Safevî Devleti'ne karşı isyan hareketine girilerek Fars kökenli vezirleri öldürmüşlerdir. On beş yıl boyunca devam eden bu isyanlar sonucunda 4 vezir doğrudan, 1 vezir ise dolaylı yollardan Türkmenler tarafından öldürülmüştür.

Şah İsmail, tüm bu olan bitene seyirci kalmaktaydı. Zira kendisi devlet işlerinden uzak duruyor, bu görevi Safeviyye Tarikatı'nın görüşleri doğrultusunda atanan vezir, emir ve valilere bırakıyordu. Safeviyye Tarikatı ise etnik ayrılıkçılık güderek Şii akımının öncülüğünü yapan Fars ve Arap kökenli toplumlardan yetişen devlet adamlarına öncelik veriyordu. Osmanlı Devleti tarafından dışlanarak Safevî Devleti'ne biat eden Türkmenler, bu kez Safevî Devleti tarafından ikinci sınıf muamelesi görüyordu.

Bâtîni Türkmenlerin Safevî Devleti'nce dışlanmalarına karşı gösterdikleri tepki onlarca yıl boyunca devam etmiştir. Ancak Safevî Devleti'nin Arap ve Farsları ön plana çıkarması, devletin tebaası olan toplumların da asimile olmasına yol açmıştır. Önceleri yalnızca Bâtîni olan göçebe Türkmenler zamanla Şii mezhebinin itikatlarını benimseyerek Şii olmuş, sonrasında ise edebi ve kültürel yönden asimilasyona uğrayarak Farslaşmaya başlamışlardır.

Bu dönemden sonra Türkmenler varlıklarını korumaya çalışmışlarsa da, bir Türk devleti olarak kurulmuş olan Safevî Devleti giderek Farslaşmaya ve Fars Devleti haline gelmeye başlamıştır. Şah İsmail'in kudreti ile bir Türk devleti olarak kurulmuş olan Safevî Devleti, Çaldıran mağlubiyetiyle birlikte zayıflamış, devletin önemli mevkilerinin Farsların eline geçmesiyle giderek Farslaşmaya başlamıştır. Bu süreç Şah İsmail'in döneminde başlamış ve ölümünden sonra da yükselerek devam etmiştir. Şah İsmail, 1524 yılında Erdebil'de hastalanarak bir iç kanama sonucu çok genç yaşta (37) vefat etmiştir. Şah İsmail'in ölümü üzerine yerine oğlu Tahmasp geçmiştir.

1-Tahmasp Dönemi (1524-1576)

Şah İsmail döneminde kurulan ve güçlenen Safevî Devleti, Çaldıran Savaşı sonrasında zayıflamaya başlayınca sınır komşusu olan Osmanlı Devleti, Safevî Devleti üzerinde baskıcı bir siyaset izlemeye başlamıştır. İran coğrafyasını kontrol altında tutmak isteyen Osmanlı, Safevîlerin iç işleriyle ilgili konularda dışarıdan müdahil oluyor, vali ve bölgesel idarecilerin atanmalarında inisiyatif kullanabiliyordu. I. Tahmasp, babasının ölümü üzerine tahta çıktığında henüz 10 yaşındaydı.

Osmanlı Devleti'nin Safevî Devleti üzerinde kurduğu baskılar Şah İsmail döneminde kabul görmüş ve itaatkâr bir tutum izlenmeye başlanmıştı. Ancak Tahmasp, henüz on yaşında olmasına rağmen tahta geçtiğini Osmanlı Devleti'ne bildirmeyerek ilk itaatsizliğini yapmış oldu. Devam eden yıllarda yaşı ilerleyip devlet idaresinde daha çok söz sahibi olmaya başlayınca Osmanlı Devleti'ne karşı mücadelecî bir tavır takınmaya başladı.

Tahmasp, çok genç yaşta saltanat makamına geçtiği için devlet işleri daha çok vezirlerin ve emirlerin idaresinde sürdürülüyordu. Tahmasp'ın devlet işlerinde tam anlamıyla söz sahibi olması 4 yıl kadar sonra mümkün olabildi (1528). Tahmasp, 14 yaşına bastığında artık hükümdarlık görevini üstlenmiş, tüm gücü eline almıştı. Bu tarihlerde Horasan bölgesinde uzun yıllardır devam eden Özbek mücadeleleri yeniden alevlenmekteydi. Safevî Devleti'nin 1511 yılında yıktığı Özbek Hanlığı'nın ardılları Horasan'daki otoritelerini yeniden kurabilmek için uzun yıllardır Safevî Devleti ile mücadele ediyorlardı. 1528 yılında giderek daha büyük bir tehdit halini alan Özbeklere karşı ordusunun başına geçen Tahmasp, Özbekleri mağlup ederek Horasan'daki otoritesini muhafaza etti. Devletin idaresini eline almış olan Tahmasp, 1529 yılında Bağdat üzerine hareket etti. Zira Bağdat valisi Musullu Zülfikar Bey, hem kendisinin

hem de Bağdat ahalisinin Sünni olması hasebiyle Osmanlı yanlısı bir siyaset izliyor, Bağdat'ı Osmanlı Devleti'ne tabi kılmak için çaba sarf ediyordu. Bu durumdan haberdar olan Tahmasp, 1529'da Bağdat'a yürüyerek Bağdat valisi Zülfikar ile mücadeleye girişti ve bu mücadeleyi kazanıp Bağdat valiliğine Şii kökenli olan ve kendisine bağlı olan valiler atayarak Bağdat'taki otoritesini sağlamlaştırdı.

Tahmasp'ın sonraki hedefi Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgesiydi. Şah İsmail döneminde Safevî Devleti'ne bağlı olan bu bölgeler artık Osmanlı Devleti'nin gölgesi altında varlığını devam ettirebiliyordu. Osmanlı Devleti yüzünü batıya dönmüş, Balkanlarda mücadele etmekteydi ve doğu sınırlarını ihmal etmekteydi. Bu durumdan istifade etmek isteyen Tahmasp, babası Şah İsmail döneminde olduğu gibi Alevi Türkmenleri yanına çekmeye, Sünni olan ve Safevî Devleti'nin hâkimiyetini kabul etmeyen Anadolu Beylikleri üzerinde baskı kurmaya başladı.

Bu baskılar neticesinde Bitlis ve Van Beylikleri zorla da olsa Safevî Devleti'ne bağlandılar. Ancak bu zoraki bağlılık uzun sürmedi. Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman, Safevî Devleti'nin giriştiği düşmanca faaliyetler üzerine Sadrazam İbrahim Paşa'yı (Pargalı İbrahim) görevlendirerek Azerbaycan seferine gönderdi (1533). Tahmasp'ın zorla kendisine bağladığı Sünni beylikler üzerinde kurduğu baskılar nedeniyle halk Osmanlı Devleti'nin himayesini bekler duruma gelmişti. Sadrazam İbrahim Paşa, 1. Azerbaycan seferi olarak tarihe geçen bu seferde önce Bitlis'i sonra Van'ı aldı ve 3 yıl sonra Tebriz'e doğru yola çıktı. Osmanlı ordusuna karşı koyamayan Tahmasp, Tebriz'i de savunamadı ve kısa süre içerisinde Tebriz de Osmanlı Ordusu tarafından fethedildi.

Sadrazam İbrahim Paşa'nın komutasındaki Osmanlı Ordusu Tebriz'e ulaştığında Kanuni Sultan Süleyman Han da Tebriz'e doğru yola çıkmıştı. Tebriz'de birleşen Osmanlı Orduları buradan güneye inerek önce Musul sonra Bağdat'a girerek bu bölgeleri hâkimiyetleri altına aldılar. Safevî Devleti en önemli şehirlerini bir bir kaybediyordu. Önce Van, sonra Bitlis, daha sonra ise en önemli kentler olan Tebriz ve Bağdat Osmanlı Devleti tarafından fethedilmişti. Bu mağlubiyetler Safevî Devleti'nin yıkılması anlamına geliyordu.

Safevî Devleti, Osmanlı seferleriyle zor durumda kalınca ülkenin doğu sınırlarındaki Özbek tehdidi yeniden ortaya çıktı. Özbeklerin tekrar Horasan'a girmesi üzerine Tahmasp Horasan seferine çıkarak 2 yıl süren bir mücadele sonucunda Özbekleri Horasan'dan çıkartmayı başardı (1538).

Tahmasp, Osmanlı seferleriyle zayıflayan devletine güç kazandırmak için yeni fetih hareketlerine girişti. 1540'ta Gürcistan üzerine yürüdü. Kafkaslar'daki hâkimiyetini kuzeye doğru genişletmek isteyen Tahmasp, Gürcistan seferi ile hem hâkimiyetini pekiştirdi hem de elde ettiği ganimetlerle devlet hazinesini zenginleştirdi.

Tahmasp, Gürcistan fethinden kısa süre sonra kardeşi Elkas Mirza, Tahmasp'a karşı mücadelecî bir tavır izlemeye başladı. Saltanat makamını ele geçirmek isteyen Elkas Mirza, Safevî Devleti içerisinde umduğu güce erişemeyince Osmanlı Devleti'nin himayesi ve desteğini almak amacıyla İstanbul'a gitti (1547).

Osmanlı Devleti tarafından himaye edilen ve Safevî Devleti'ne karşı kullanılan Elkas Mirza, emrine verilen Osmanlı Ordusu ile birlikte Van'a doğru yola çıkarak 29 Mart 1548'de Van'ı kuşatma altına aldı. Elkas Mirza'nın ardından yola çıkmış olan Ulama Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu Van'ı aldı, buradan da Tebriz'e doğru yola çıktı. Ulama Paşa'nın ordusunun ardından ise Kanuni Sultan Süleyman'ın komuta ettiği Osmanlı Ordusu ile birlikte Tebriz'e girdiler ve Tebriz kısa süre içerisinde düştü. Bitlis ve Tebriz'i kaybeden Tahmasp, 1534 seferlerinde olduğu gibi Osmanlı Ordusu'na karşı savunma yapmak yerine Kanuni Sultan Süleyman'ın İstanbul'a dönmesi üzerine karşı taarruza geçerek Anadolu içlerine doğru sefere girişerek Erzincan'a kadar ilerledi. Ancak bu seferin amacı fetih değil intikam ve yağmaydı.

Tahmasp, yürüttüğü yağma ve talan faaliyetlerinden sonra Karabağ'a çekildi. Tahmasp'ın yağma faaliyetleri Erzincan'la sınırlı kalmadı. Karabağ üzerinden yaptığı taarruzlarla Osmanlı Beyliklerinin idaresinde olan bölgeleri de yağmalaması Kanuni Sultan Süleyman'ın şiddetle karşılık vermesine neden oldu. Nahçıvan seferine çıkan Osmanlı Ordusu, Safevî Devleti'ne öldürücü darbeyi vurmak için yola çıkmış, Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman da bizzat ordusunun başına geçmişti. Önce Musul'u sonra Kars'ı fetheden Kanuni, Nahçıvan'a doğru ilerliyordu. Tahmasp, Kanuni'nin bu kez kendisi ile savaşmadan geri dönmeyeceğini anlayınca mektuplaşarak barış istemek zorunda kaldı.

Kanuni Sultan Süleyman, bu barış isteğini kabul edince Safevî Devleti ile Osmanlı Devleti arasında ilk kez imzalanan barış anlaşması ile seferi yarım bırakarak geri döndü (**Amasya Antlaşması**, 1555). İmzalanan barış anlaşmasıyla Bağdat ile birlikte Irak'ın büyük bölümü, Azerbaycan'ın batısı, Fırat ile Dicle nehirleri arasında kalan bölge ve Tebriz, Osmanlı Devleti'ne bırakıldı. Safevî Devleti ile Osmanlı Devleti arasında ilk kez bir barış anlaşması imzalanmıştı. Ancak bu barış

uzun sürmedi. Anadolu coğrafyası üzerindeki yayılma emelinden vazgeçmeyen, üstelik Tebriz'i de Osmanlılara bırakmak zorunda kalan Tahmasp, Şehzade Bayezid'in giriştiği isyan faaliyetine doğrudan destek vererek düşmanca bir tutum izlemeye başlayınca doğu sınırlarında yeni bir cephe açmak istemeyen Kanuni Sultan Süleyman, barışın uygulanması için Kars'ı Safevî Devleti'ne verdi. Ancak bu politik ilhak, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi çalkantılar nedeniyle gerçekleşmeyerek Osmanlı tarafından geri alındı (1559). Şah İsmail döneminde kurulan ve kısa sürede büyük bir devlet haline gelen Safevî Devleti, yine Şah İsmail döneminde zayıflamıştı. Bu süreç Şah İsmail'in oğlu Tahmasp döneminde de tekerrür etti.

Tahmasp, devraldığı devleti kısa süre içerisinde güçlü bir devlet haline getirmiş, Osmanlı Devleti'nin boyunduruğundan kurtararak sınırlarını genişletmişti. Ancak Cihan Devleti Osmanlı'ya karşı üstün gelemeyeceğini anlaması ile mücadeleden vazgeçerek dostane bir tutum izlemeye başladı. Amasya Antlaşması ile kurulan ve Şehzade Bayezid isyanıyla gölgede kalan barış ilişkileri, Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra (1566) gelişerek Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasında dostane bir siyaset izlenmeye başlandı. Tahmasp, II. Selim ve III. Murat dönemlerinde de Osmanlı Devleti ile mücadele etmekten kaçınarak dostane ilişkiler güttü. Zira Safevî Devleti eskisi kadar güçlü değildi. Üstelik Tebriz, Şam ve Van gibi en önemli Safevî şehirleri artık Osmanlı hâkimiyeti altındaydı. Varlığını Doğu Azerbaycan, Kuzey İran ve Horasan hattında devam ettirmeye çalışan Tahmasp, kaçınılmaz olarak devletin küçülmesine engel olamayarak Osmanlı Devleti'nin gücünü kabullenmek zorunda kalmıştır. Tahmasp, Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra iç karışıklıklar ile uğraşmak zorunda kalmış, Horasan bölgesindeki Özbek taarruzlarıyla uğraşmış ve devlet içerisindeki teşkilatlanmalarda Farsların ön plana çıkmasına engel olamamış, tüm bu olumsuz tezahürlere rağmen ülkesini ayakta tutmaya çabalamıştı. 1576 yılında öldüğünde ise Safevî Devleti saltanat mücadelelerine sahne olacak, zaten zayıflamış ve küçülmüş olan Safevî Devleti, cihan devleti olmaktan uzaklaşarak küçük ve tarihine nispeten zayıf bir devlet haline gelecektir.

II. İsmail Dönemi (1576-1577)

Tahmasp'ın ölümü üzerine yerine büyük oğlu Muhammed Hüdabende taht varisi durumundaydı. Ancak Hüdabende görme sorunları yaşıyordu ve yarı kördü. Bu nedenle yerine kardeşi **İsmail** geçti. İsmail, Osmanlılar ile mücadele döneminde büyük başarıları imza atmış, bu başarılarının mükâfatı olarak 1556 yılında Horasan'a vali olarak atanmıştı. İsmail, babasının sağlığında saltanat

makamını ele geçirme niyetindeydi. Babasını öldürüp yerine geçmeyi düşünen ve bu düşüncesini güvendiği birkaç kişiyle paylaşan İsmail'in niyeti güvendiği kişiler tarafından Tahmasp'a ulaştırılınca Tahmasp, oğlu İsmail'i hapse atarak 20 yıl boyunca mahkûm etmişti. İsmail, Tahmasp'ın vefatı üzerine saltanat adayı olması hasebiyle hapisten çıkartıldı.

İsmail, Türkmen bir anneden dünyaya gelmişti. Kardeşi Haydar Mirza'nın annesi ise bir Gürcü idi. Bu noktada ayrılığa düşen Safevîler henüz karar verememişlerdi. Bu süreçte taraftarları Haydar Mirza'yı bir merasimle tahta geçirmeye teşebbüs ettiler. Buna karşı çıkan İsmail taraftarları ile aralarında yaşanan mücadeleler neticesinde Haydar Mirza öldürüldü ve İsmail saltanat makamına geçebildi.

İsmail, tahta geçtikten kısa bir süre sonra **Sünni olduğunu açıkladı**. Bu durum Safevî din önderleri ve Kızılbaş Alevi inancını benimseyen zümreler tarafından büyük tepkiyle karşılandı. Buna rağmen saltanat makamının verdiği güçle kendisine karşı gelenleri bastıran İsmail, 24 Kasım 1577 yılında kız kardeşi Perihan Hanım'ın da yardımı ile zehirlenerek öldürüldü.

2-Muhammed Hüdabende Dönemi (1577-1587)

II. İsmail'in zehirlenerek öldürülmesi neticesinde Tahmasp'ın büyük oğlu **Muhammed Hüdabende** tahta geçirildi. Hüdabende döneminde Safevî Devleti içerisinde önemli sorunlar meydana gelmeye başladı. Saltanat mücadeleleriyle sarsılan devlet otoritesi, yarı kör olan Hüdabende'nin itibarına gölge düşürmüştü.

Devlet içerisinde yaşayan Türkmenler ile Farslar arasında yaşanan mücadeleler de sorunların büyümesine neden oldu. Orduda meydana gelen Fars-Türkmen çatışmaları saraya kadar uzanmış, saltanat makamında bile kendisini göstermeye başlamıştı. Üstelik uzun yıllardır mücadele ettikleri ve Horasan'dan uzaklaştırdıkları Özbekler, Safevî Devleti'nin mukavemetinin zayıflaması ile önce Horasan'ı zapt ettiler, ardından ise İran içlerine kadar ilerleyerek kimi bölgelerde söz sahibi duruma geldiler. Safevî Devleti'nin yaşadığı iç karışıklıklar Osmanlı Devleti ile girişilen müsbet ilişkilere de gölge düşürdü. Zira Ruslarla mücadele eden Osmanlı Devleti, doğu sınırlarını genişletmeyi amaçlıyordu. Safevî Devleti'nin saltanat mücadeleleri içerisine girmesi ve zayıflaması Osmanlı'nın Azerbaycan ve Kafkaslar üzerindeki stratejilerini kolaylaştırmaktaydı. Bu durum Hüdabende'nin saltanatına gölge düşürüyordu ve yaşanan iç karışıklıklar Safevî sarayında bir takım siyasi komploların ve gizli faaliyetlerin yürütülmesi ile içinden çıkılmaz bir hale geliyordu.

Safevî Devleti, toplum nezdinde Türkmen-Fars mücadelelerine sahne oluyor, Saray nezdinde ise saltanat heveslilerinin siyasi oyunları ile kaynıyordu. Bu olumsuz durum neticesinde bir saray darbesi gerçekleşti ve Hüdabende tahttan indirildi (1587). Hüdabende'nin tahttan indirilmesi sonrasında saltanat makamı 14 ay kadar boş kaldı. Bu süre zarfında taraflar siyasi olarak birbirleri ile mücadele etmiş, nihayet Ekim 1588'de Muhammed Hüdabende'nin oğlu Abbas Safevî Devleti'nin Şah'ı ilan edilebilmişti.

3. Abbas Dönemi (1588-1629)

I. Abbas, saray entrikaları sonucunda babası Muhammed Hüdabende'nin yerine saltanat makamına geçebilmişti. Şah Abbas, 42 yıllık uzun hâkimiyet döneminde Safevî Devleti'ni içinde bulunduğu zor duruma rağmen ayakta tutabilmiş, elde ettiği başarılarla devletin yıkılmasına engel olmuştur. Şah Abbas'ın ilk faaliyeti, Horasan'ı aşp İran içlerine kadar ilerleyen Özbek tehdidini bertaraf etmeye çalışmak oldu. Kalabalık ve güçlü Özbek güçleri Safevî Devleti'ne karşı mücadele ederken birlik olmuşlardı. Ancak Horasan'ı ele geçirdikten sonra kendi içlerinde yaşadıkları anlaşmazlıklar sebebiyle birlikte hareket edemiyorlardı. Buna rağmen kalabalık kitlelerle büyük bir güç olan Özbeklere karşı mücadele etmek için devletin batı hudutlarını güvence altına almak gerekiyordu. Şah Abbas, bu strateji doğrultusunda 1590 yılında Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yaparak Doğu Azerbaycan ve Kafkaslar'daki topraklarını Osmanlı Devleti'ne terk etti. Safevî Devleti kuzey sınırlarını kaybetmişti ancak Osmanlı Devleti tarafından gelecek olası tehditlere karşı kendisini güvence altına almış oldu.

Şah Abbas'ın Özbeklerle mücadeleleri yeteri kadar başarılı olamadı. Zira Safevî ordusu, düzensiz ve yarı sivil bir orduydı. Büyük mücadeleler için düzenli bir ordu kurmak gerekiyordu. Abbas, hem düzenli bir ordu kurmaya çalıştı hem de Özbekler ile mücadele etmeye devam etti. Ancak düzenli ordunun kurulması mevcut ordunun zayıflamasına yol açıyordu. Zira mevcut ordu düzeninde yağmadan pay alan aşiret askerleri, yerlerini düzenli birliklere bırakmak istemiyorlardı. Üstelik düzenli ordu, savaş olmadığında bile ciddi bir maliyet unsuru oluyor, bu maliyeti karşılamak için devlet hazinesi yetersiz kalıyordu. Şah Abbas'ın düzenli ordu kurma girişimleri 20 yıl sürdü. Nihayet düzenli ve güçlü bir orduya sahip hale gelen Abbas, 1598 yılında Horasan'a girerek Özbekleri büyük bir bozguna uğrattıp Horasan'dan çıkartmayı başardı. Horasan'ı Özbekler'den alan Şah Abbas için ikinci hedef Osmanlı Devleti'ydı. Özbeklerle mücadele etmek için Osmanlı Devleti'ne terk ettiği Doğu Azerbaycan hattını

geri almak üzere önce Osmanlılar ile yazışarak eski topraklarını geri istemiş, bu toprakları siyasi olarak geri almayı denemiştir. Ancak Osmanlı Devleti bu anlaşmaya razı olmayınca düzenli ve güçlü ordusuyla birlikte Azerbaycan seferine çıkarak eski topraklarını Osmanlı Devleti'nden geri aldı ve Doğu Azerbaycan hattının hâkimiyetine yeniden kavuşmuş oldu (1602).

Şah Abbas'ın düzenli ordusu Safevî Devleti'nin çehre değiştirmesine yol açtı. Zira toplanıp dağılan Safevî ordusunun en etkili gücü Alevi Türkmenlerden oluşmaktaydı. Oysa düzenli ordunun tanziminde Türkmenler değil, Fars ve Arap tebaaları ile Osmanlı'dan esinlenilerek çoğunlukla esir olarak alınıp İslami kural ve usullere göre yetiştirilen, saltanat makamına sadık Gürcü, Ermeni ve Çerkez kölelerden oluşmaktaydı. Bu durum Safevî Devleti'nin kurucu unsuru olan Türkmenler'in, zaten Farslaşmaya başlayan Safevî Devleti içerisindeki rolünü de geri plana itti. Öyle ki Kölemen askerler, zamanla vilayetlere vali olarak atanmaya başlamış, devletin asli unsuru olan Türkmenler azınlık durumuna düşmüşlerdi. Düzenli orduya geçilmesi ile birlikte çehre değiştiren Safevî Devleti, bu değişimin bir parçası olarak başkentini İsfahan'a taşıdı. Giderek Farslaşan ve kendisini İran Devleti olarak ifade etmeye başlayan Safevî Devleti, Fars kültürel akımına öncelik vererek İsfahan'da pek çok kültürel yapı, meydan ve türbeler inşa ettirerek hem sosyal hem de kültürel mevcudiyetini Fars kültürüne devşirdi. Bu tarihlerde İsfahan'da şehircilik yükseldi, saltanat makamı ve saltanata bağlı tüm kurumlar kesin olarak Şiileşti. 17. yüzyılda Basra Körfezi üzerinde nüfuz kazanmak için çaba sarf eden Portekizliler ve İngilizler ile ticaret anlaşmaları yapılarak İsfahan eşrafının ticaret ilgisi artırıldı.